

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Термін «якість освіти» (вищої чи будь-якої іншої) як такий не має в собі правового змісту. Правові відносини не характеризуються через критерії «якісності» чи навпаки «неякісності». «Якість» правових відносин визначається належністю або неналежністю виконання суб'єктами цих відносин своїх обов'язків. Таким чином, якість освіти в правовій площині пов'язана з характеристикою прав та обов'язків правовідносин, що опосередковують процес надання-набуття вищої освіти*.

Звернення нами до цивільно-правових проблем якості вищої освіти викликано тим, що саме у вищій школі в останні роки зазнали значного поширення цивілістичні засоби регулювання цієї сфери відносин. Тут, перш за все, маються на увазі договори («контракти») з оплатного навчання. Точніше, актуальність розгляду такої проблематики зумовлена не стільки поширеністю подібних договірних правовідносин, скільки невизначеністю предмета угод, що їх спричинюють. Це, в свою чергу, не дає змоги правильно встановити межі вимог, які могли б ставити один до одного суб'єкти правовідношення з надання-набуття вищої освіти, а значить і захищатись від неналежно діючого контрагента. Отже, ця, перш за все, практична проблема має бути вирішена на доктринальному рівні. Висновки наукових досліджень дозволяють скоригувати законодавчу та правозастосовчу практику.

Освітня діяльність як предмет правового регулювання розглядалась науковцями-правниками від юриспруденції неодноразово.

Серед українських спеціалістів можна назвати роботи Астахова В.В. «Правове регулювання функціонування в Україні вищих навчальних закладів недержавної форми власності» [1] та Карчевського К.А. «Платні освітні послуги вищих закладів освіти МВС України: цивільно-правовий аспект» [2]. Торкався даної тематики й автор цих рядків [3, с.234-236].

Вагомий внесок у цій сфері досліджень зроблено російськими правниками. Слід згадати роботи Білозорова А.В. [4], Курова С.В. [5], Сирих В.М. [6, с.68-83], Токмовцевої М.В. [7], Шкатулли В.І. [8] та інших. Але найближче до заявленої тут проблематики стоїть робота вже згаданого російського автора Курова С.В. [9, с.47-55].

---

* Застосований нами термін « надання-набуття вищої освіти» є, гадаємо, досить незвичним й може стати предметом критики. Але ми свідомо використовуємо це словосполучення і вважаємо, що воно більш точно відображає процес формування професійно-кваліфікаційного рівня на засадах вищої освіти, адже досягти такого рівня можна тільки за умови здійснення активних дій як того, хто навчає, так і того, хто навчається. Тобто, це двоєдиний процес, котрий слід і відповідно позначати: «надання-набуття освіти» .

У своїй статті Куров С.В. розглядає проблему гарантованості якості освіти (точніше «освітніх послуг»)* в загально-правовому аспекті, розрізняючи гарантії забезпечення належного рівня освіти державно-правового порядку та гарантії цивільно-правові [9, с.48]. Оскільки нас цікавить саме цивільно-правові аспекти забезпечення якості вищої освіти, ми звернемося тільки до другої групи методів (гарантій), розглядуваних Куровим С.В. у своїй статті.

Слід відразу зазначити, що автор цього матеріалу відводить у статті замало місця, обмежуючись лише вказівками про те, що в складній ситуації набуття освіти в теперішній час основним правовим засобом гарантування якості навчання може стати тільки «цивільно-правовий договір про надання освітніх послуг». В свою чергу, «основна сутність вказаних правових гарантій, забезпечених договором, зводиться до наступного:

– договір закріплює взаємні зобов'язання, які слід виконувати, та обумовлює певні права та обов'язки сторін;

– умови договору повинні відповідати імперативним нормам законодавства, інших нормативних правових актів» [9, с. 54].

Далі автор на цій же сторінці завершує аналіз цивільно-правових важелів гарантування освіти простою констатацією про можливість застосування судових засобів захисту до цих договірних відносин; про те, що «споживач (тобто особа, що навчається за договором – прим. моя. – С.З.) має право на односторонню відмову від договору та на його розірвання» у випадках, передбачених законодавством РФ; про те, що «виконавець (навчальний заклад – прим. – С.З.) не має права вносити в договір умови, які обмежують права громадян порівняно з правилами, встановленими законодавством [9, с. 54].

Таким чином, огляд спеціальної літератури щодо розглядуваної тут проблемної тематики дозволяє зробити такі проміжні висновки:

1) більшість спеціалістів розглядали цю проблему лише у загальному масштабі, тобто на рівні питань про загально-правові проблеми регулювання освітніх відносин;

2) ті автори, які найближче стоять у своїх роботах до цивільно-правових проблем забезпечення якості вищої освіти, обмежуються тільки констатацією й раніше відомих положень про можливість застосування цивільно-правових засобів (перш за все договірних) регулювання освітніх відносин і не вказують на цивілістичні межі цієї проблеми, специфіки її прояву в цивільному праві, можливі напрямки її розв'язання.

Власне кажучи, виявлені прогалини й є програмою майбутніх наукових досліджень. Що ж стосується матеріалу даної статті, то ми обмежилися лише визначенням цивільно-правової методології розв'язання проблеми якості вищої освіти. Адже розв'язати таке складне завдання можна

---

* Нижче ми будемо говорити про термін «освіта» в різних значеннях. Одне з них – це розуміння її в сенсі правовідносин з надання освітніх послуг. Куров С.В. торкається саме цієї сторони поняття «освіта».

лише за умови проведення повноцінних спеціальних наукових досліджень на дисертаційному рівні.

Першим кроком повинен стати аналіз щодо кваліфікації правовідносин, стосовно яких визначатиметься якісність (неякісність) вищої освіти.

Термін «освіта» може розумітись у значенні навчально-виховного процесу (ст.41 Закону України «Про вищу освіту» [10]) та як певний результат такого процесу. Отже, з точки зору цивільного права вже це змушує розрізняти динамічні відносини з надання-набуття вищої освіти та статичні відносини з охорони особистих немайнових прав суб'єкта (ним завжди буде людина (фізична особа) стосовно суспільного визнання його професійних знань, здібностей, вмінь. В останньому випадку освіта (як результат) набуває характер абсолютних правовідносин з охорони професійної (ділової) репутації. Це спричиняє й специфіку встановлення критеріїв суспільної оцінки якості набутої освіти, професійної підготовки.

Такий погляд на цивільно-правову оцінку якості вищої освіти має розвиватись і досліджуватись окремо. Ми навмисно ухиляємось від подальшого розгляду цієї грані проблеми аби уникнути (з огляду на обмеженість обсягів статті) надто поверхового її висвітлення.

Тож торкнемося якості вищої освіти лише в першому вищезгаданому значенні терміна «освіта» – як навчально-виховного процесу. Як вже говорилося, відносини, що опосередковують навчально-виховний процес, мають динамічний характер. Інакше кажучи – це вид правовідносин, що мають за мету не статичну охорону суб'єктивних прав (інтересів), а націлені на перенесення таких прав та обов'язків від однієї особи до іншої. Найбільш відомою в цивільному праві групою динамічних відносин є зобов'язальні правовідносини (зобов'язання). Це дає нам можливість висунути гіпотезу про те, що й розглядувані тут правовідносини мають зобов'язальний характер. Але така гіпотеза має бути ґрунтовно підтверджена.

Більшість авторів, які досліджували правовідносини з надання - набуття вищої освіти на підставі укладеного договору, в своїх роботах майже апіорно виходили з положення про зобов'язальний характер цих відносин [2; 4; 5]. І хоч якби не видавалось на перший погляд очевидним, все ж зобов'язальна природа відносин з договірною надання-набуття вищої освіти має бути спеціально доведена науково!* Таке дослідження має стати фундаментом для подальшої вибудови юридичних конструкцій, що знайдуть відображення у відповідних нормах та практиці їх застосу-

---

* Слід зазначити, що найчастіше між поняттями «договір» та «зобов'язання» ставлять знак рівності. Точніше – презумують, що будь-який договір спричинює зобов'язання. Але це не завжди так. Наприклад, реальний договір дарування не породжує зобов'язальних правовідносин. Той же висновок витікає й з оцінки договору про сумісну діяльність, де виникають не контрагентські (зобов'язальні) правовідносини, а партнерські, які до зобов'язальних (в класичному розумінні останніх) віднести не можна. Отже, той факт, що досліджувані тут правовідносини (« освітні») виникають на підставі укладеного договору, не є самодостатнім для того, аби дійти висновку про зобов'язальний характер відносин з надання-набуття вищої освіти.

вання. Наступним кроком (після того, як буде доведено чи спростовано зобов'язальну характеристику досліджуваних тут відносин) має стати аналіз об'єкта договірних правовідносин з надання-набуття вищої освіти.

Більшість дослідників такі правовідносини кваліфікують як «оплатні освітні послуги» [1; 2; 4; 7; 9]. Подібна оцінка, на наш погляд, є доволі односторонньою. Правовідносини з надання-набуття вищої освіти є багатооб'єктними. Вони не обмежуються власне послугами. Отже, й позначати їх суто як «послуги» не можна.

Для цивілістичного розуміння послуги характерним є те, що її предметом (об'єктом) виступає певна поведінка послугодавця. Сама активна поведінка (а послуга – це завжди активна поведінка) виступає епіцентром інтересу таких правовідносин. Дії послугодавця не передбачають якогось оречевленого результату, а тому для отримання послуги послугоотримувачу слід безпосередньо її сприймати. Якість послуги здебільшого визначається кваліфікацією послугодавця та здатністю її сприйняття послугоотримувачем.

Через цей критеріальний ряд може просочитися тільки діяльність навчального закладу (послугодавця) стосовно читання викладачами лекцій, проведення практичних, семінарських, лабораторних та інших занять, консультування тощо. Інші ж дії навчального закладу, без яких процес навчання уявити важко чи навіть неможливо, до послуг віднести не можна.

Не є за своєю цивільно-правовою природою послугами відносини з користування бібліотекою, різними технічними пристроями (наприклад, комп'ютерами), гуртожитком та іншим майном навчального закладу. Такі відносини мають чітко визначену природу майнового найму, і вони потенційно не спроможні регулюватись нормами про послуги.

Можна згадати й про елементи підрядних відносин, купівлі-продажу, якими також юридично оформлюється процес навчання. Все це говорить про те, що кваліфікацію об'єкта правовідносин з надання-набуття освіти безпідставно звужують.

Отже, підсумовуючи, можна зазначити таке:

1. Якість вищої освіти з точки зору цивільного права може кваліфікуватись з двох позицій: абсолютних (статичних) правовідносин щодо охорони професійної (ділової) репутації та відносних (динамічних) правовідносин стосовно формування професійної підготовленості.

2. Останнє на сьогоднішній день потребує дослідження стосовно підтвердження чи спростування гіпотези про його зобов'язальну природу.

3. Подальші дослідження повинні торкнутися чіткого визначення об'єкта правовідносин з надання-набуття вищої освіти, який є багатоелементним утворенням та не повинен звужуватися до його розуміння лише як послуги. Подібні договірні правовідносини містять в собі ознаки не тільки власне послуг, а тому предмет угоди має бути коректно сформульований (диференційовано описаний).

4. Тільки за такою послідовною схемою можна розв'язати проблему якості вищої освіти з точки зору цивільного права. Правильне обрання заходів впливу на досліджувані тут відносини дозволить відповідно юри-

дично їх оформити, а значить і досягти бажаного соціального результату – якісної освіти.

Список літератури: 1. Астахов В.В. Правове регулювання функціонування в Україні вищих навчальних закладів недержавної форми власності: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. Х., 1999. 2. Карчевський К.А. Платні освітні послуги вищих закладів освіти МВС України: Цивільно-правовий аспект: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. Х., 2001. 3. Загородній С.А. Проблема визначення предмета цивільно-правового регулювання відносин у сфері професійної освіти // Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2002. Вип. 19. 4. Белозеров А.В. Понятие и содержание обязательства по возмездному оказанию образовательных услуг: Автореф. дисс.... канд. юрид. наук. М., 2000. 5. Куров С.В. Гражданско-правовое регулирование образовательных услуг: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 1999. 6. Сырых В.М. О юридической природе образовательного договора с условием оплаты обучающимся стоимости обучения // Право и образование. 2002. № 4. 7. Токмовцева М.В. Высшее учебное заведение как субъект отношений в сфере предпринимательства: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. М., 2000. 8. Шкатулла В.И. Образовательное право: Учебник для вузов. М., 2001. 9. Куров С.В. Правовые гарантии качества образовательных услуг // Право и образование. 2002. № 1. 10. Закон України «Про вищу освіту» (від 17.01.02 р. № 2984 – III) // ВВР України, 17.05.02. № 20.

Надійшла до редколегії 14.03.03